

**МЕХАНІЗМ УКЛАДЕННЯ І ВИКОНАННЯ Ф'ЮЧЕРСНИХ УГОД:
ОБЛІКОВО-ВИТРАТНИЙ АСПЕКТ**

Розглянуто механізм укладення і виконання ф'ючерсного контракту на товар та визначено витрати, які при цьому виникають у підприємства і відображаються у системі бухгалтерського обліку

Постановка проблеми. У наш час через біржу укладається значний обсяг угод щодо поставки товарів. За даними статистики, майже 75 відсотків реалізованих матеріальних ресурсів припадає на товарний ринок [4]. Це пояснюється рядом переваг: усі фінансові інструменти, що їх пропонує біржовий ринок (ф'ючерсні, форвардні контракти, опціони, аукціони тощо) допомагають зробити бізнес більш прогнозованим, а ринок – більш прозорим [6]. Проте більшість підприємств відмовляється від використання таких зручних інструментів через відсутність чіткої методики обліку та визнання витрат при укладенні угод з деривативами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Механізм укладення і виконання угод з ф'ючерсами розглядали такі дослідники, як Б.В. Губський [3], А.І. Берлач, Н.А. Берлач, Ю.В. Ілларіонов [1], Г.В. Немченко [7], Л.О. Примостка [9], В.М. Шелудько [11] та інші. Проте питання обліку ф'ючерсних товарних угод досліджували значно менше науковців, зокрема С.Ф. Голов [2], М.В. Склярів [10] тощо. Слід зазначити, що у цих працях автори чітко не виділяють основні витрати, що виникають у підприємства при здійсненні операцій із застосуванням деривативів, у тому числі товарних, які слід відображати у системі бухгалтерського обліку.

Метою дослідження є визначення переліку витрат, які знаходять відображення у системі бухгалтерського обліку, для чого слід детально дослідити і описати

механізм укладення і виконання угод з товарними деривативами (а саме ф'ючерсу) на біржі.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до вітчизняного законодавства під товарним деривативом розуміють стандартний документ, що засвідчує право та (або) зобов'язання придбати або продати біржовий товар на визначених умовах у майбутньому, випуск та обіг якого регулюється українським законодавством [8, с. 2].

Відповідно до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" [5] різновидами товарних деривативів визнаються: форвард, ф'ючерс та опціон.

Оскільки механізми укладення та виконання угод за товарними деривативами на біржі мають певні відмінності не тільки відносно придбання або реалізації базового активу, а й за видами товарних деривативів, вважаємо за доцільне більш детально розглянути механізм укладення та виконання угод на біржі на прикладі ф'ючерсних товарних угод.

Ф'ючерс – стандартний біржовий документ, що засвідчує необов'язкове до виконання зобов'язання купівлі-продажу активу через визначений часовий лаг та на визначених умовах у майбутньому за котирувальною ціною в момент виконання угоди.

Економічна сутність ф'ючерсної торгівлі полягає у страхуванні цінового ризику та отримання певної вигоди за рахунок цінових коливань. Сутність ф'ючерсної торгівлі можна зобразити схематично (рис. 1).

Рис. 1. Економічна сутність ф'ючерсної угоди

Нерівномірність попиту та пропозиції призводить до значних коливань цін. Дане явище яскраво ілюструє сільськогосподарський ринок: під час збору урожаю його пропозиція зростає до максимально можливого рівня. Проте попит при цьому не підвищується (споживання урожаю відбувається рівномірно протягом року). Тому сільгоспвиробники вимушені йти на зниження цін, оскільки

понесуть значні витрати на зберігання урожаю та додаткові витрати у разі необхідності термінового залучення фінансових ресурсів. Для урівноваження попиту та пропозиції призначений біржовий механізм, зокрема, ф'ючерсні угоди. Завдяки цьому до торгівлі товаром залучається якомога більше учасників, яких можна поділити на дві групи (рис. 2).

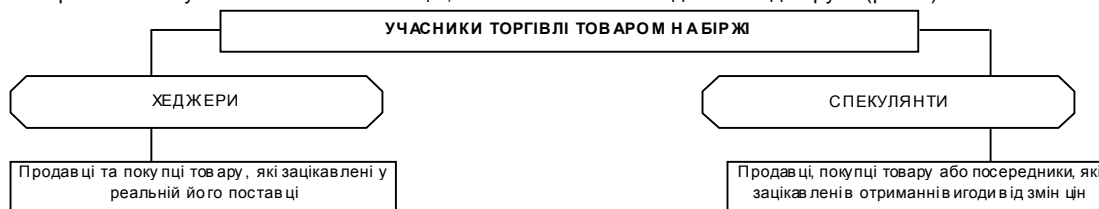

Рис. 2. Групи учасників торгівлі товарними деривативами

Оскільки спекулянти не зацікавлені у реальній поставці товару і намагаються не залишитися з ним на час виконання контракту, вони шукають будь-яку можливість перепродати цей контракт й отримати прибуток за рахунок зміни ціни. Таким чином, укладається офсетна (зворотна) угода. Отже, спекулянти підвищують ліквідність ринку. Тому ф'ючерс засвідчує необов'язкове до виконання зобов'язання.

Проте перелік емітентів ф'ючерсів чітко визначений і регулюється біржею. Відповідно до вітчизняного

законодавства, в Україні емітентом ф'ючерсних контрактів є розрахунково-клірингова палата, створена фондовою або товарною біржею, або розрахунково-кліринговий банк, зареєстрований Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Тому підприємству, яке бажає купити чи продати товар на строковому ринку слід звернутися на біржу. В механізмі укладання та реалізації ф'ючерсних угод вважаємо за доцільне виділити ряд етапів (див. рис. 3).

1. Підприємство не може самостійно здійснювати торги на біржі (якщо, звісно, це не дилерська установа), тому слід звертатися до акредитованих біржею посередників: брокерів або дилерів. В загальному різниця між брокером та дилером полягає в тому, що брокер діє на біржі від імені клієнта та на його користь і за свою роботу отримує комісійну винагороду, а дилер діє від свого імені і на свою користь та отримує прибуток як різницю між ціною придбання контракту та ціною його реалізації. Тобто, як вірно зазначив Б.В. Губський, дилера можна назвати спекулянтом [3, с. 74].

Відносно з посередником слід документально оформити. Є декілька різновидів угод, кожна з яких має свої переваги та недоліки. Тому, перш ніж укласти договір, слід не тільки пересвідчитися у надійності брокерської фірми, а також отримати консультацію у юриста або іншої компетентної особи задля того, щоб правильно оформити відносини. Крім того, після укладення відповідної угоди на обслуговування клієнт повинен надати посереднику доручення на право укладання угод від його імені. Тільки за наявності такого доручення може бути дійсним біржовий контракт, яким оформляється проведена посередником за дорученням клієнта біржова угода.

Якщо підприємство обрало форму документальних взаємовідносин, що не передбачає укладення договору на обслуговування (як зазначалося вище, є декілька різновидів угод, класифікація яких залежить від того, чиї доручення виконує брокер та яким шляхом пересуватиметься товар), при укладанні угоди-доручення брокер буде правомірно вимагати від підприємства оформлення довіреності на право здійснення угод від його імені.

Крім того, брокер, задля зменшення свого ризику, обов'язково вимагатиме від клієнта (підприємства) сертифікат якості товару, підтверджену складську розписку (у разі продажу товару), письмові гарантії оплати (у разі покупки товару) та інші документи на свій розсуд, що підтверджуватимуть або наявність товару (у тому числі здійснення процесу його виробництва), або платоспроможність підприємства. Так, за даними Б.В. Губського, брокери віддають перевагу акредитиву [3, с. 127], який і засвідчує платоспроможність підприємства. До того ж, залежно від товару, брокер може вимагати від клієнта додаткові документи (наприклад, технічний паспорт), що тягне за собою додаткові витрати для підприємства.

Отже, вже на першому етапі підприємство має бути готовим до наступних витрат:

- 1) на юридичну консультацію з вибору форми договірних взаємовідносин;
- 2) на нотаріальне посвідчення документів;
- 3) гарантійний внесок брокеру (передоплата) за послуги;
- 4) на підтвердження відповідності якості товару стандартам (сертифікат);
- 5) витрати на підтвердження наявності товару на складі або платоспроможності, у тому числі витрати, пов'язані з відкриттям акредитиву тощо.

2. Після того, як погоджені усі умови роботи з брокером, підприємство може переходити до наступного етапу механізму укладення угоди. Відповідно до Правил випуску та обігу товарних деривативів існують певні вимоги, що мають бути дотримані до початку торгівлі деривативами, а саме:

- 1) наявність гарантійного забезпечення;
- 2) внесення коштів до Гарантійного фонду Біржі [8, ст. 6.7].

Система гарантування запроваджується для кожного виду деривативів окремо. Так, для ф'ючерсу вона включає:

– маржинальне гарантування за принципом попереднього депонування учасниками торгівлі на кліринговому рахунку суми коштів, необхідної для відкриття та підтримання позицій (тільки для ф'ючерсних контрактів). Воно є початковою маржею, тобто це та сума коштів, які необхідно внести для укладення ф'ючерсного контракту для забезпечення гарантій виконання зобов'язань по відкритій позиції учасника біржової торгівлі;

– створення Гарантійного фонду для забезпечення гарантій за деривативами, що укладаються на біржі (для всіх видів деривативів). Сума коштів Гарантійного фонду використовується для завершення розрахунків за біржовими угодами щодо товарних деривативів на біржі у випадку невиконання одним або декількома учасниками торгівлі своїх зобов'язань за укладеними біржовими угодами. В якості внеску в Гарантійний фонд приймаються не тільки кошти, але й інші види активів, які визначаються біржовим комітетом.

Проте підприємство не може перерахувати кошти безпосередньо до клірингової установи. Тому кошти перераховуються брокеру.

Таким чином, на другому етапі підприємство може понести такі витрати:

- 1) на початкову маржу (визначається кліринговою палатою);
- 2) внески до гарантійного фонду;
- 3) інші супутні витрати, пов'язані з доставкою активів на склад біржі (у випадку формування гарантійного фонду іншими активами, окрім коштів).

3. Брокер, якому підприємство перерахувало кошти, відкриває рахунок свого клієнта (тобто, підприємства) у кліринговій установі і перераховує туди кошти початкової маржі та гарантійного фонду. Проте, якщо гарантійний фонд формується за рахунок інших активів, підприємство має поставити на склад біржі самостійно такий актив, якщо інше не передбачено документом, який визначає взаємовідносини між брокером та підприємством.

На третьому етапі підприємство може понести витрати на доставку активів до гарантійного фонду.

4. Для того, щоб брати участь у біржових торгах, брокер повинен подати заявку щодо кожного виду базового активу. Дані заявки формуються на підставі наказів клієнта, які брокер приймає, керуючись укладеними між ними цивільно-правовими договорами.

Слід зазначити, що існує декілька видів клієнтських наказів. Брокер може допомогти підприємству сформувати відповідний вид заявки за певну винагороду.

Отже, на четвертому етапі підприємство може понести витрати, пов'язані за сплатою винагороди брокеру за допомогу у виборі та формуванні найефективнішої заявки.

5. Крім того, що підприємство сформує заявку, брокер не зможе зареєструвати її на біржі, якщо не буде сплачена сума біржового збору, яка визначається кожною біржею самостійно з урахуванням виду операції та базового активу.

Тому підприємство на п'ятому етапі понесе витрати на сплату біржового збору.

6. Після того, як підприємство сформувало заявку та сплатило усі біржові збори, брокер може реєструвати угоду на біржі. Угоди, зареєстровані на біржі, не підлягають нотаріальному посвідченню. На етапі реєстрації клірингова палата перевіряє дотримання вимог щодо укладення біржових угод на проведення торгів. Угода вважається укладеною з моменту її реєстрації на біржі. Тобто, тільки на шостому етапі фактично купується ф'ючерс (на купівлю або продажу активу).

Отже, на шостому етапі підприємство не несе жодних витрат (розрахунки за ф'ючерсом проводимуться на певну дату у майбутньому, а гарантійні внески сплачено раніше).

7. Після перевірки ф'ючерсних контрактів кліринговою палатою, вони перестають бути зобов'язаннями між покупцем та продавцем (базового активу – прим. автора), а стають зобов'язаннями між покупцем (продавцем) і кліринговою палатою. Остання з моменту реєстрації укладеної угоди на біржі бере на себе зобов'язання перед покупцем поставити актив, а перед продавцем – оплатити його в обумовлені контрактом строки [11, с. 98]. Брокер отримує допуск до здійснення торгів за даною операцією на біржі.

Таким чином, на цьому етапі підприємство жодних витрат не несе.

8. З наступним етапом пов'язаний початок торгів, які здійснюються в торговому залі або в електронній мережі брокером. Враховуючи особливості ф'ючерських угод, слід зазначити, що торгівля здійснюється не товаром, а правом на товар. Тому, як вірно зазначає Б.В. Губський, такі угоди називають ще паперовими, або фіктивними [3, с. 191]. Торгівля відбувається лотами.

Восьмий етап не пов'язаний з витратами підприємства.

9. Наприкінці кожного дня інформація з торгового залу передається до клірингової палати, яка переоцінює позиції кожного учасника відповідно до поточних цін. Таким чином, з рахунку того учасника, який зазнав збиток, клірингова палата знімає кошти і перераховує їх на рахунок того учасника, який виграв: при падінні цін на ф'ючерські контракти покупець зазнає збитків на певну суму, а продавець отримує таку саму суму доходу.

Отаким щоденний збиток або доход по кожній позиції називається варіаційною маржею. Варіаційну маржу, як правило, щоденно вносять не потрібно, оскільки мінімальний рівень, який називається підтримуючою маржею, повністю забезпечує початкову маржу.

Отже, на дев'ятому етапі підприємство витрати, з точки зору бухгалтерського обліку не несе, оскільки, відповідно до чинного законодавства, підприємство не має права визнавати витрати або доходи за відсутності підтверджуючих документів або інших законних підстав. Проте з економічної точки зору підприємство понесло витрати або ж отримало доходи. Але тут є один нюанс: згідно з П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" фінансовий актив або фінансове зобов'язання підлягає переоцінці за справедливою вартістю на кожну наступну після визнання дату балансу. Таким чином, якщо підприємство зазнало збитків за ф'ючерською позицією, то слід визнавати витрати в бухгалтерському обліку; якщо навпаки, – отримало прибуток, то слід визнавати доходи, оскільки для цього є законні підстави.

10. Проте, якщо рівня початкової маржі не вистачає внаслідок значних збитків по позиції, то потрібно вносити додаткову маржу, яка забезпечила б рівень підтримуючої маржі. В кінці кожного дня клірингова палата відомості про рух грошових коштів та іншу інформацію, передбачену, відповідно, біржовим законодавством надає брокеру та публікує не конфіденційні відомості у засобах масової інформації.

На десятому етапі підприємство прямих витрат, пов'язаних із здійсненням угоди, зазвичай, не несе. На деяких підприємствах фінансовий директор щодня перевіряє позиції за ф'ючерською угодою. Тоді підприємство може понести витрати, пов'язані з отриманням інформації (з мережі Інтернет, засобів масової інформації тощо).

11. Якщо необхідно внести додаткову маржу, брокер повідомить про це підприємство (клієнта) на основі інформування кліринговою палатою.

Отже, на одинадцятому етапі підприємство витрат не несе.

12. Важливим є те, що додаткова маржа має бути внесена протягом 24 годин. Якщо за даний термін не надходять кошти, рахункова палата примусово закриває позицію клієнта. За даними В.М. Шелудько брокерські контори дають 3-5 днів своїм клієнтам для додаткових внесків [11, с. 99].

Буває й інша ситуація, коли сума на рахунку перевищує підтримуючу маржу. Тоді вона може бути вилучена у будь-який час (до рівня підтримуючої маржі).

Таким чином, підприємство може понести витрати, пов'язані зі сплатою маржі. Проте може й отримати доходи.

13. На цьому етапі брокер перераховує кошти на рахунок клієнта у брокерській установі.

Підприємство жодних витрат не несе.

14. Етапи з одинадцятого по тринадцятий повторюються лише у певних випадках, а з восьмого по десятий повторюються кожен день до дня виконання

угоди, зазначеного у ф'ючерсі. У день виконання угоди також проходять торги, за результатами яких може бути укладена офсетна (зворотна) угода або ж відбутися реальна поставка активу.

Якщо підприємство використовувало дериватив з метою отримання додаткових економічних вигод, то торги неодмінно завершаться офсетною угодою, тобто куплений раніше ф'ючерс продається, проданий – викупується назад. Якщо ж підприємство використовувало дериватив для хеджування – то, скоріш за все, операція закінчиться поставкою товару.

Таким чином, у момент торгівлі підприємство витрати не визнає.

15. Після завершення торгів і виконання заявки брокером, інформація про операцію передається до клірингової палати для проведення розрахунків. На цьому етапі визначається сума, необхідна для оплати (або до отримання) з врахуванням внесеної раніше маржі.

Отже, з економічної точки зору витрати (або доходи) вже виникли, але з бухгалтерської – ні, оскільки відсутні поки що підтверджуючі документи.

16. На цьому етапі інформація з клірингової палати передається брокеру.

Підприємство витрат не несе.

17. Брокер інформує клієнта про завершення угоди.

На даному етапі витрат у підприємства не виникає.

18. Підприємство перераховує кошти за ф'ючерською угодою (офсет та суму різниці в цінах у випадку програшу) та суму винагороди брокеру за здійснену операцію відповідно до договірних взаємовідносин.

Витрати, понесені на даному етапі, складатимуться з суми за ф'ючерською угодою (офсет) та у випадку програшу – різниці в цінах та обов'язково з суми винагороди брокеру.

19. Брокер перераховує кошти на рахунок клієнта (підприємства) у кліринговій установі.

Підприємство витрат не несе.

20. Клірингова палата приймає до зарахування кошти та перераховує, у свою чергу, кошти на рахунок клієнта: суму гарантійного фонду та позитивну різницю у цінах (у випадку виграшу) і надає відповідну інформацію брокеру.

З точки зору бухгалтерського обліку підприємство на цьому етапі ні витрат, ні доходів не отримує. Проте з економічної точки зору слід визнавати дохід.

21. Брокер перераховує отримані від клірингової палати кошти на рахунок клієнта.

Отже, підприємство на цьому етапі визнає лише доходи.

22. У разі виконання ф'ючерської угоди не розрахунково, а в натурі (товаром), клірингова палата виписує:

а) складське свідоцтво або інший документ відповідно до правил біржі, що посвідчує право власності на товар – у разі купівлі ф'ючерсу;

б) документ відповідно до правил біржі, що посвідчує передачу товару на біржовий склад (приймально-здавальний акт тощо) – у разі продажу ф'ючерсу.

Підприємство, що купило ф'ючерс, витрат не несе. Проте підприємство, що продає ф'ючерс, несе витрати, пов'язані з доставкою товару на склад біржі.

23. На останньому етапі підприємство, що купило ф'ючерс, забирає товар зі складу біржі. Тобто на цьому завершується механізм укладання та реалізації ф'ючерської угоди на товарній біржі.

Отже, підприємство несе витрати по доставці товару зі складу біржі до свого складу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі дослідження механізму укладання і реалізації угоди на ф'ючерських ринках нами з'ясовано, що підприємство може понести різноманітні витрати, пов'язані з укладанням та виконанням ф'ючерських угод. Відповідно до п. 29 П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням або вибуттям фінансового інструменту збільшують собівартість, за якою ці інструменти первісно оцінюються та

відображають в системі бухгалтерського обліку. На наш погляд, недоцільно всі витрати відносити на збільшення собівартості деривативу. Деякі з них пропонуємо

обліковувати у складі витрат звітного періоду з метою недопущення порушення принципу обачності (табл. 1).

Таблиця 1. Витрати, пов'язані з укладанням та виконанням ф'ючерсної угоди

Вид витрат	Збільшує
1) на юридичну консультацію з вибору форми договірних взаємовідносин	Адміністративні витрати
2) на нотаріальне посвідчення документів	Адміністративні витрати
3) гарантійний внесок брокеру (передоплата) за послуги	Собівартість деривативу
4) на підтвердження відповідності якості товару стандартам (сертифікат)	Витрати на збут
5) на підтвердження наявності товару на складі або платоспроможності, у тому числі витрати, пов'язані з відкриттям акредитиву тощо	Адміністративні витрати (у разі підтвердження платоспроможності) або витрати на збут (у разі підтвердження наявності базового активу)
6) на початкову маржу (визначається кліринговою палатою)	Собівартість деривативу
7) внески до гарантійного фонду	Собівартість деривативу
8) інші супутні витрати, пов'язані з доставкою активів на склад біржі (у випадку формування гарантійного фонду іншими активами, окрім коштів)	Витрати на збут (при реалізації базового активу)
9) на сплату винагороди брокеру за допомогу у виборі та формуванні найефективнішої заявки	Собівартість деривативу
10) на сплату біржового збору	Собівартість придбаного деривативу
11) на отримання інформації (з мережі Інтернет, засобів масової інформації тощо)	Адміністративні витрати, витрати майбутніх періодів (у разі передплати засобів масової інформації)
12) на сплату додаткової маржі	Собівартість придбаного деривативу
13) на офсет	Собівартість придбаного деривативу
14) через несприятливу різницю в цінах	Інші витрати або зменшує власний капітал (за умови хеджування грошових потоків)
13) винагорода брокеру	Собівартість придбаного деривативу
14) на доставку товару на склад біржі	Витрати на збут (при реалізації базового активу)
15) на доставку товару зі складу біржі до свого складу	Транспортно-заготівельні витрати (при придбанні базового активу)

Наступним логічним продовженням досліджень має стати аналіз чинної методики відображення таких витрат в бухгалтерському обліку з метою надання обґрунтованих пропозицій щодо її вдосконалення, а також розробка рекомендацій стосовно мінімізації витрат підприємства при укладенні та реалізації ф'ючерсу на товарній біржі та податкової оптимізації відповідно до чинного законодавства.

Список використаних літературних джерел:

1. Берлач А.І. Організаційно-правові основи біржової діяльності: [навч. посібник] / А.І. Берлач, Н.А. Берлач, Ю.В. Ілларіонов. – К.: Фенікс, 2000. – 336 с. 2. Голов С.Ф., Костюченко В.М., Кравченко І.Ю., Ямборко Г.А. Фінансовий облік: [підручник]. – К.: Лібра, 2005. – 976 с. 3. Губський Б.В. Біржові технології ринку. – К.: Нора-прінт, 1997. – 296 с. 4. Дацюк Лариса. Бірж багато, торгів мало [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.sabu.org.ua/> – Заголовок з екрану. 5. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24 червня 2004 року № 1877-IV. 6. Мороз П. Біржовий ринок прагне досконалості [Електронний

ресурс] // Режим доступу: <http://www.sabu.org.ua/> – Заголовок з екрану. 7. Немченко Г.В. Ціноутворення і механізм ф'ючерсної ціни в системі планування на аграрному підприємстві // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. – Спец. вип.: Удосконалення економічної роботи на сільськогосподарських підприємствах в умовах перехідної економіки. – К.: КНЕУ, 2003. – 549 с. – С. 223-227. 8. Правила випуску та обігу товарних деривативів від 28.09.2005 № 516. 9. Примостка Л.О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти. Монографія. – К.: КНЕУ, 2001. – 264 с. 10. Склярів М.В. Организация бухгалтерского учета финансовых инструментов в соответствии с российскими и международными стандартами: Автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 / Всерос. заоч. финансово-эконом. ин-т – М., 2005. – 24 с. 11. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 535 с.

ДЕМА Дмитро Іванович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів і аудиту Житомирського національного агроекологічного університету